

VAJDASÁG MEGSZÁLLÁSA 1941-BEN

I. Társadalmi-politikai helyzet közvetlenül a háború előtt

A Vajdasági Tartományi Pártbizottság 1936. évi, a hatóságok által történt felszámolása után, a JKP 350 vajdasági tagja közül 23 helységben 122 párttagot tartóztattak le. Közülük 40-et 1937 júniusában hat hónaptól nyolc évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. A súlyos veszteségek következtében Vajdaságban egy időre megszűnt minden szervezett pártmunka.

Miután Tito elvtárs 1937 végén visszatért az országba és a JKP főtitkára lett, Vajdaság kommunistái is viszonylag rövid idő alatt teljesítették a rendkívül nehéz feladatokat a pártszervező munka terén. Ezeket a feladatokat Vajdaságban a pártaktivisták nagy nemzedéke hajtotta végre Žarko Zrenjanin-Uča, Radivoje Ćirpanov, Jusuf Tulić és Svetozar Marković-Toza irányításával. Az 1938 végén megtartott tartományi pártértekezleten megválasztották a JKP ideiglenes vajdasági pártvezetőségét, Žarko Zrenjaninnal az élén.

A vajdasági pártszervezetek kiépítése szempontjából nagy jelentőségű volt az 1940 szeptember első felében, Sremska Kamenica közelében megtartott VI. tartományi pártértekezlet, amelyen mintegy 30 küldött vett részt. A beszámolót Žarko Zrenjanin, a JKP Tartományi Bizottságának politikai titkára tartotta. Ebből megállapítható, hogy a mai Vajdaság területén a hat körzeti bizottságnak tucatnyi járási, néhány városi és helyi pártbizottsága működött.

A párttagság fele munkás volt, 20%-a földműves, 10%-a pedig értelmiségi. A párttagok összlétszámának ugyanakkor 30%-a magyar nemzetiségű, de jelentős sikereket ért el a JKP egyes szlovák helységekben is. A pártszervezetek támogatásával fontos tényezővé vált, a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (JKISZ) is, amelynek 1940 második felében Vajdaságban már mintegy 1600 tagja volt.

A megerősödött és konszolidálódott vajdasági pártszervezet 1939-ben és 1940-ben elszánt küzdelmet folytatott a jugoszláv burzsoázia anti-

demokratikus és népellenes belpolitikája és a fasiszta államoknak behódoló külpolitikája ellen. 1939 novemberében létrejött a JKP legális szervezetének, a Munkás Pártnak a kezdeményező bizottsága is. Az alakuló új legális szervezetek, a társadalmi demokratikus reformokon kívül követelték a jugoszláviai, illetve a vajdasági nemzetiségi kérdés helyes megoldását; harcoltak a szövetségi föderatív államformáért, amelyben Vajdaság — tekintettel több nemzetiségű összetételére — autonóm egység lett volna.

A vajdasági forradalmi munkásmozgalomnak 1939. és 1940. évi felindulását ismertették a JKP-nek 1940. október 19—23-ig megtartott V. országos értekezletén is. A JKP tagjainak eszmei befolyása egyre jobban kifejezésre jutott az eddigi reformista politikai koncepciókat elfogadó Jugoszlávia Egyesült Munkás Szakszervezeti Szövetsége vajdasági szervezeteiben is. E szakszervezeti szövetség keretében működött az Országos Földmunkás Szövetség is, amelynek 1940-ben már 23 734 tagja volt. A tagság nagy része főleg Vajdaságból toborzódott. Ugyanakkor a JKP vajdasági szervezetei is sikeres politikai küzdelmet vívtak a rezsim által szervezett Jugoszláv Munkásszakszervezetek, vagyis a Jugoras ellen.

A JKP vajdasági szervezeteinek jelentős szerepe volt a gazdasági jellegű akciók szervezésében is (Újvidék, Ruma, Pancsova, Kula stb.). Külön meg kell emlékeznünk a drágaság elleni tiltakozó gyűlésekről (Szabadka, Zombor, Újvidék, Sremska Mitrovica).

Vajdaságban mint egész Jugoszláviában is a háború előestéjén a JKP szervezeteinek sikerült programjuk köré tömöríteni az itt élő népek és nemzetiségek legjobbait. Ezt bizonyítják az 1941. március 26-i és 27-i általános népi megmozdulások Újvidéken, Versecen, Pancsován, Kumanében és másutt, amikor megdöntötték a fasisztabarát Cvetković—Maček-kormányt, és elvetették Jugoszláviának a tengelyhatalmi csatlakozásáról szóló egyezményét.¹

II. A megszállás politikai és gazdasági következményei

Az áprilisi összeomlás napjaiban a mai Vajdaság területe is megszállás alá került. Még az április 6-i Jugoszlávia elleni agresszió előtt a fasiszta hatalmak katonai előkészületeinek napjaiban élénk diplomáciai tervezgetés folyt arról, mi lesz az ország sorsa a biztosra vélt gyors győzelem után. Hitler főhadiszállásán ugyanis mihelyt értesültek a március 27-i jugoszláviai eseményekről, elhatározták, hogy nem várják meg az új jugoszláv kormány esetleges lojalitási nyilatkozatát, s az országot katonailag és politikailag is megsemmisítik. Ezt a tervet a katonai túlerő bevetésével, illetve villámháborúval remélték megvalósítani a lehető legrövidebb időn belül. A támadás katonai és diplomáciai előkészítésében Vajdaság további sorsáról is határoztak. Németország az olasz hadsereg részvételén kívül a Magyarország és Bulgária fegyveres erőinek be-

vetésére is számított, mivel ezeknek az államoknak területi igényeik voltak Jugoszláviában. Hitler a magyar uralkodó köröknek Bácska és Bánát megszerzését helyezte kilátásba. Horthy és a magyar katonai körök kezdettől fogva Magyarország részvétele mellett foglaltak állást és ilyen értelmű választ adtak Hitlernek. Jugoszlávia és Magyarország azonban még 1940. december 12-én ún. örökbarátsági szerződést kötött, és ennek megszegése Magyarországot súlyos helyzetbe hozhatta, s a diplomáciai bonyodalmakon kívül Anglia hadüzenetére is számítani lehetett. Teleky Pál magyar miniszterelnök ellenezte is a Jugoszlávia elleni támadást, s amint értesült arról, hogy Anglia hadat üzen Magyarországnak, ha részt vesz a Jugoszlávia elleni támadásban, 1941. április 3-ára virradóra öngyilkosságot követett el. Halála megdöbbenést és zavart keltett a magyar uralkodó körökben, háborús terveiket azonban nem akadályozhatta meg. Az említett „örökbarátsági egyezmény” miatt, valamilyen formális okot, hadüzeneti ürügyet kellett találni. A hangulatkelző háborús propaganda azért már április 2-án — teljesen alaptalanul — értesítéseket közölt a belgrádi magyar követ állítólagos eltűnéséről, a jugoszláviai határőrök Magyarországra történő betöréséről, a magyar nemzeti kisebbséggel szembeni kegyetlenkedésről, erőszakoskodásról. Jó alkalomnak kínálkozott az is, hogy április 10-én kikiáltották a Független Horvát Államot. Ekkor a magyar uralkodó körök és Horthy a magyar hadseregnek a Jugoszlávia elleni hadműveletekben való részvételét azzal próbálták igazolni, hogy az az állam, amellyel megkötötték az „örökbarátsági szerződést” megszűnt létezni, alkotóelemeire bomlott, ezért Magyarországnak joga és kötelessége is, hogy az ott élő magyarságot megvédje az anarchiától. Azért a III. magyar hadsereg egységei 1941. április 11-én átlépték a magyar—jugoszláv határt és négy nap alatt megszállták Bácskát, Baranyát, Muraközt és Murántúlt. Az északi katonai körzetben elhelyezett VI. jugoszláv hadsereg már az áprilisi háború első napjaiban megkezdte Bácska és Bánát kiürítését. A bevonuló megszálló csapatok úgyszólván sehol sem ütköztek ellenállásba. A bácskai és bánáti bevonulást azonban mégis a békés lakosságon elkövetett atrocitások követték. Az ürügy Bácskában és Bánátban is a félkatonai csetnikszervezetek állítólagos ellenállása volt. Az igazi cél azonban a lakosság megfélemlítése és mindazok kiirtása volt, akik esetleg a megszálló rendszer potenciális ellenségei lehettek volna. Különösen a bácskai bevonulást kísérték véres megtorlások. A magyar uralkodó köröknek ugyanis nem felelt meg a békés bácskai „területgyarapítás”. A korábbi évek északi és erdélyi bevonulásától eltérően Bácska elfoglalásakor azt próbálták elhitetni a közvéleménnyel, hogy Bácska meghódítása véres harcok árán történt. Ezért számos helyen lövöldözést rendeztek, amelyet azután véres megtorlások követtek. A vajdasági történetírás adatai szerint ilyen megtorlások ötven bácskai és baranyai községben és városban voltak, s ezekben mintegy 3500 békés polgár vesztette életét, tízezret pedig különféleképpen bántalmaztak. A megszállással járó fosztogatások és károk értéke mintegy 540 millió háború

előtti dinárt tett ki. Meg kell jegyezni, hogy ez az eljárás teljesen ellen-tétben volt a hágai nemzetközi konvenció pótszövegének 4., 6., 47. és 48. szakaszával, amelyek a megszállt területek jóvátételi kérdéseit határozták meg.²

Bánát megszállása ugyancsak véres megtorlásokkal járt, bár a rendelkezésünkre álló adatok szerint az áldozatok száma nem volt olyan magas, mint Bácskában. Az előrenyomuló „Das Reich” német hadosztály katonái például április 11-én Kikindán a helybeli polgárok, tanulók és a foglyul ejtett jugoszláv katonák egy nagy csoportját kivégezték, azzal a megokolással, hogy a csetnikekhez tartoztak. A megszállók katonai bírósága a következő napokban mintegy száz halálos ítéletet hozott, ugyanezzel a váddal. Hasonló formális bírósági tárgyalások utáni kivégzések voltak ezekben a napokban még Petrovgrádban (Zrenjanin), Pancsován, Kikindán, Versecen, Debeljacsán, Kovačicán, Szécsányban stb.³

Szerémséget április 11. és 13. között ugyancsak a német hadsereg egységei szállták meg. Természetesen a megszállást hathatósan támogatta az ötödik hadoszlop, vagyis a helyi német lakosságnak a nemzeti szocialista eszméket elfogadó része, továbbá, az usztasák és ezek rokonszenvezői. Szerémségben a megszállás — eltekintve az indijjai, a mitrovicai és a karlovaci kisebb atrocitásoktól — nagyobb incidens nélkül ment végbe.⁴

A magyar uralkodó körök Hitler ígéretében bízva szerették volna Bánátot is megszerezni. A német szövetséget elfogadó Antonescu-féle romániai fasiszta rendszer azonban határozottan szembehelyezkedett azzal a tervvel, hogy Bánátba is a magyar csapatok vonuljanak be. Ezért Bánát német katonai közigazgatás alá került, bár formálisan az ugyancsak megszállt Szerbiához tartozott. A katonai közigazgatás élén Szerbia katonai parancsnoka volt és ennek hatásköre csak a katonai ügyekre terjedt ki. Ezáltal a külön megszervezett Közigazgatási Parancsnokság, a polgári hivatalszerveket irányította és ellenőrizte. A katonai közigazgatás mechanizmusának alacsonyabb szervei voltak a körleti katonai-közigazgatási parancsnokságok (Feldkommandantur). Négy ilyen parancsnokságot szerveztek, amelyek alá tartoztak a körzeti katonai parancsnokságok. A bánáti katonai közigazgatás végrehajtó és ellenőrző szerve volt a (Kreiskommandantur I.) 823 petrovgrádi székhellyel. Ez a szerb később a smederevói felsőbb katonai szervekkel egyesült. Az említett Kreiskommandanturához osztották be a belgrádi katonai kémelhárító központ részeit (Abwerstelle), a titkos katonai rendőrség és a katonai csendőrség (Feldgendarmerie) részeit is. Ezenkívül megszervezték még a német politikai rendőrség belgrádi központjának bánáti részlegét is, s ennek keretében tevékenykedtek a Gestapo szervei öt helyi csoporttal (Kikinda, Jaša Tomić, Pancsova, Versec, Bela Crkva).

A gazdasági-politikai és a német hadigépezet érdekeinek biztosítására

létrehozták bánáti és szerbiai hatáskörrel a legfőbb gazdasági szervezet (Der Generalbevollmächtigte Wirtschaft in Serbien), amelynek székhelye Zemunban volt. Ez a Kreiskommandanturán keresztül gyakorolta hatalmát, amelynek külön gazdasági osztálya volt. Később, amikor megszervezték a megszállók szolgálatában levő közigazgatási szerveket, ezeket is bekapcsolták gazdasági terveik végrehajtásába.

A német megszállók ebben az időben minden leigázott országban arra törekedtek, hogy a formális polgári hatalmat átruházzák a kollaboránsokra. Így 1941. május 1-én Belgrádban is megalakult a szerbiai quisling kormány, a komisszárius tanács, nyártól (Minisztertanács), amely a bánáti német népcsoporttal 1941. június 14-én folytatott megbeszélések után rendeletet adott ki Bánát közigazgatásáról. Ennek értelmében jött létre a Dunai Bánság bánáti bányhelyettesi szervezete, a régi Jugoszlávia bánsági közigazgatási szervezetét véve alapul. A bányhelyettesi tisztségbe és a közigazgatási osztályok élére természetesen külön előjogokkal bánáti németek kerültek, annak ellenére, hogy a németek Bánátban kisebbségben voltak. A bányhelyettesi szervezet székhelye Petrovgrádban (Zrenjanin) volt. Bánátban tehát különleges megszálló közigazgatási rendszer jött létre, ahol a megszállók és „hazaiak” közigazgatási szervei párhuzamosan működtek, azzal az elsődleges feladattal, hogy biztosítsák a megszálló rendszert és az egész terület gazdasági kiaknázását Németország háborús célja számára.⁵

A belgrádi komisszárius kormány majd Nedić Milan kormánya különböző rendeletek útján igyekezett formális hatalmat gyakorolni. Az 1939. szeptember 16-i MS. br/118 számú rendeletre hivatkoztak, amely felhatalmazta az akkori helytartó tanácsot, hogy rendeletek útján kiegészítheti a fennálló törvényeket és újakat is hozhat. Ezáltal Nedićék a megszállókat támogató közigazgatási szervezetek és a régi jugoszláv hatalmi szervek közötti folytonosságot próbálták bizonyítani.⁶

Bácskában a magyar megszállás után katonai közigazgatást vezettek be, amely 1941. augusztus 15-ig tartott. Az első fokú katonai hatósági szervek a városi (Szabadka, Zombor, Újvidék, Kanizsa) és a járási parancsnokságok, voltak. Másodfokú katonai hatósági szerv volt a Délvidéki Hadsereg Katonai Közigazgatási Csoportparancsnokság, amelynek élén Novakovits Béla altábornagy állt. Ennek a szervnek Szabadkán volt a székhelye. Ugyanakkor ez a katonai közigazgatási szerv a harmadik magyar hadsereg parancsnokának volt alárendelve.

A harmadik és egyben legfelsőbb katonai közigazgatási szervet a magyar vezérkari főnökség ún. Szállásmesteri Csoportja képezte Heszlényi József tábornok parancsnoksága alatt. Ez a szerv egyben a Katonai Közigazgatási Osztályra és a Katonai Közigazgatási Hadbizottságra oszlott.

Az említett katonai közigazgatási szervek hatáskörébe a gazdasági kérdések, a közellátás, az árpolitika stb. tartozott. A bíraskodást ugyancsak a katonai közigazgatási szervek végezték. A katonai bíróságok ítéleztek tehát a polgári személyek felett is, közönséges bűncse-

lekmények elkövetése esetében is. Ezeket a bírósági eljárásokat külön rendelet szabályozta.

Még a katonai közigazgatás időszakában létrejöttek Bácskában a csendőrség és rendőrség szervezetei is. A rendfenntartó szolgálatot a katonai parancsnokok a csendőrség és rendőrség útján látták el. A Déli Katonai Körzetbe, ahova Bácskát is beosztották, megszervezték a Déli Hadsereg Csendőrsoport Parancsnokságot, újvidéki székhellyel. Az alsóbb fokú csendőrparancsnokságokat az ún. csendőrszárnyak képezték (Újvidék, Zombor), ezek pedig tovább oszlottak csendőrszakszokra és csendőrállomásokra. A csendőrség is közvetlenül a Déli (harmadik) hadsereg főparancsnoka alá volt rendelve.

Az államrendőrséget csak azokon a helyeken szervezték meg, ahol egyébként a katonai közigazgatás megszüntetése után is rendőrségnek kellett ellátnia a rendfenntartó szolgálatot. Így például a szabad királyi városokban (Zombor, Újvidék, Szabadka) és a külön jogokkal felruházott városokban már a megszállás első napjaiban megjelentek a rendőrség szervei.

Az állambiztonsági szolgálatot ellátó különleges egységek, a kémelhárító szervek, nem képeztek önálló létesítményt, hanem a legfelsőbb katonai és csendőrparancsnokság keretében működtek. Ugyanígy az akkori államrendszerre veszélyesnek mondtak elleni sikeres harc céljából a rendőrség keretében is külön nyomozócsoportok működtek. A rendőrség és a csendőrség létesítésével egyben a bácskai megszálló rendszer megszervezése is befejeződött.⁷

Szerémség, mint már említettük is, a Független Horvát Államhoz került. Már a megszállás első napjaiban a hatalmat a helyi németek és usztasák ragadták kezükbe. Kezdetben a németek Kelet-Szerémségben (Zemunnal együtt), az usztasák pedig Nyugat-Szerémségben voltak a helyzet urai. Nyugat-Szerémség rövidesen német katonai megszállás alá került, majd pedig 1941. október 10-én ez a terület is az usztasa állam részévé vált. Mivel a Független Horvát Állam közigazgatása a régi vármegyrendszer felújításával szerveződött meg, Szerémség is Vuka néven vármegyévé alakult át, vukovári székhellyel. A szerémségi vármegyei polgári szervek 1941. június 26-án kezdték meg működésüket. A hatalom túlnyomórészt a németek kezében volt, a vármegyei főispán is német volt (Dr. Elicker Jakob), és csak a helyettese volt horvát. Vuka vármegye egyébként hat külön jogokkal felruházott várost (Mitrovica, Karlovci, Pétervárad, Vinkovci, Vukovár és Zemun), tíz járást, és 156 községet foglalt magába. Minden hatósági szerv élére az új rendszer híveit nevezték ki. Megbízhatóságuk elbírálásakor a szerémségi usztasa és német vezetők véleménye volt a döntő. Természetesen minden hatósági szerv összetétele a német népcsoport és az usztasák soraiból toborzódott.

Az új rendszer rendfenntartó szolgálatát az usztasa rendőrszerveknek kellett volna ellátniuk. Ezt a szolgálatot vármegyénként szervezték meg azzal, hogy állami szinten közös parancsnokságuk volt. Szerémségi

szervezetüknek külön kirendeltségeik voltak Vinkovcin, Zemunban, Mitrovicán, Karlovciban és Péterváradon. A rendőrség legfontosabb osztálya a politikai, amely állambiztonsági feladatkört kapott, s az usztasa politikai program megválasztásának fontos eszköze volt. A közbiztonságot a csendőrség fegyveres erői őrizték. Szerémség területén csendőrszárnyakat létesítettek Vukováron és Zemunban azzal, hogy a járási székhelyeken csendőrszakaszokat, a többi községekben pedig csendőrállomásokat szerveztek. Az usztasa hatósági szervek a fegyveres erőket bármikor igénybe vehették, szükség esetén pedig nagyobb fegyveres erőknek a Szerémségbe való küldését is kérhették. A későbbiek folyamán majd láthatjuk, hogy ezzel a lehetőséggel többször is éltek, különösen a népfelszabadító harc leküzdése céljából.⁸

Az elmondottakból kitűnik, hogy a hatósági szerveket Vajdaság minden megszállási övezetében szilárdan megszervezték, illetve hosszas tartózkodásra rendezkedtek be a megszállók és csatlósai.

III. A megszállók politikája

A megszállás kezdetén Vajdaság mindhárom megszállási övezete más-más jellegzetességeket mutatott. Ez pedig a megszálló hatalom politikájából, az egyes nemzetiségek iránti magatartásából és azon kísérletéből következett, hogy a megszállásnak társadalmi bázist is szerezzen.

Bácskának a megszállás időszakában összesen 600 000 lakosa volt. Az itteni magyarság egy részének illúzióit az új rendszer iránt nemcsak az előbbi évek revíziós propagandájában kell keresnünk. A statisztikai adatokból is minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy a bácskai magyarság társadalmi struktúrája a legkedvezőtlenebb volt. Ez a helyzet még az első világháború előtti időszakból öröklődött. A királyi Jugoszláviában a helyzet mit sem javult, sőt gazdasági, politikai és nemzeti elnyomással is párosult. Érthető tehát, hogy a magyarság jó része kezdetben illúziókat táplált a rendszer iránt, szociális helyzetének javulását remélte, mert nem ismerte a Horthy-féle ellenforradalmi rendszer mély antidemokratikus jellegét. Ez a felismerés elég gyorsan valósággá vált, és így az illúziók is szertefoszlottak. Igaz, a megszálló hatalom tervszerűen táplálta a kezdeti reményeket. A hamis nemzeti jelszavakon kívül hathatós szociális intézkedéseket is kilátásba helyezett, sőt még agrárreformot is.

A magyar megszállók megkülönböztető politikát folytattak a bácskai németséggel szemben is. Politikai szervezetük az egységes és leegyszerűsített elnevezéssel megjelölt Kulturbund a megszállás után a magyarországi Volksbund nevű országos szervezet részévé vált. Lényegében azonban önállóan működött, és szervezeti felépítését, valamint politikai tevékenységét illetően az egész Magyarország területén a németség élszervezete volt. Ez abból is látható, hogy 1942-ben és 1943-ban a Kul-

turbund-szervezetek Bácskában több német önkéntest toboroztak az SS egységekbe, mint a Volksbund az egész ország területén együttvéve. Egyébként a bácskai németek nem titkolták csalódásukat, hogy Bácskába is a német csapatok bevonulását várták. Egy Duna menti nagy német állam megalakulásában reménykedtek, s ennél fogva a Horthy-rendszert csak ideiglenesnek tekintették. A bácskai németiség ilyen politikai magatartása már az első időszaktól kezdve surlódásokat, sőt néhol súlyos incidenseket is okozott a megszálló hatóságokkal. Ezek a torzszalkodások állandóak voltak, s csak később a népfelszabadító mozgalom elleni harc fűzte őket egybe.

A megszállók kezdettől fogva megkülönböztető politikát folytattak a bácskai szerb lakossággal szemben. Azt rendeletileg is szabályozták, hogy a szerbséggel szemben általában „keményebb” módszereket kell alkalmazni, mint az 1940-es, észak-erdélyi bevonulás alkalmával a románokkal szemben. Ugyanakkor a horvátokkal szembeni baráti politikát javasolta a megszálló katonai közigazgatás közrendelete, már április közepén alantas szerveinek. A tiszta szerb lakosságú községekben az iskolák folytathatták munkájukat, de a legszigorúbb ellenőrzés mellett.

A megszállás első napjaitól kezdve azonban minden szerb nyelvű lapot betiltottak. Hasonló sors érte a szlovák és ruszin nyelvű lapok jó részét, beleértve a csupán vallási jellegű publikációkat is.

A megszálló hatalom csak rövid ideig tartó megszállási rendszert szervezett, mert a felszabadító szerepében tüntette fel magát, azt hangoztatva, hogy Bácska az 1918 előtti, történelmi Magyarország integrális részét képezi, és azért előkészítette a területek anektálását, amelyre 1942 januárjában sor is került. A megszállók nemzetiségi politikáját mindenütt a megkülönböztetés jellemezte. Ebben a politikában a szerbségen kívül a szlovákok és ruszinok az „államhűség” szempontjából kedvezőtlen elbírálásban részesültek. Ugyanakkor a horvátok (bunyevacok) iránti „baráti” politika értelmében Horthy Miklós kormányzót a bácskai bunyevacok védnökének nyilvánították. Ilyen értelmű „népgyűléseket” is szerveztek (Szabadka, Zombor). Mindezek a határozatok azonban távol álltak a horvátok (bunyevacok) politikai állásfoglalásától.

A zsidó lakossággal szemben az antiszemita törvények értelmében külön eljárásokat terveztek. A megszálló hatóságok nemzeti megkülönböztető politikáját bizonyítja a III. hadsereg főparancsnokának 1941. április 21-én kiadott rendelete, amelynek értelmében mindazon személyeknek, telepéseknek, akik 1918 októbere óta éltek Bácskában, május 31-ig el kellett hagyniuk az akkori Magyarország területét, s távozásuk alkalmával csak a legszükségesebb holmijukat vihették magukkal. Novák Béla altábornagy a Déli Hadsereg Katonai-Közigazgatási csoportjának parancsnoka ezt megelőzőleg ugyancsak rendeletet adott ki, hogy mindazokat a főleg szerb nemzetiségű egyéneket, akik ellen állambiztonság szempontjából kifogás merülhet fel (csetnik szervezetek tagjait, volt tisztviselőket, a munkásmozgalom ismert egyéniségeit, zsidó

nemzetiségűek egy részét stb.) külön gyűjtőtáborokba kell szállítani. Ebből a célból Bácska és Baranya területén 13 gyűjtőtábort létesítettek, amelyek befogadóképessége kb. 20 000 személy volt. Ilyenformán az államérdekek szempontjából veszélyesnek nyilvánított személyek táborba hurcolása május 20-án megkezdődött. Ezek a táborok nem voltak hosszú életűek, csupán a Topolya melletti gyűjtőtábor maradt fenn a megszállás egész idején.

Közben teljes intenzitással folyt az 1918. október 31-ike után idetelepítettek kiűzése, a legembertelenebb módszerek alkalmazásával, mivel a kiűzési parancs mindenkire vonatkozott: idősekre, betegekre, gyermekekre egyaránt. A volt telepesek többsége 1941. május végéig kénytelen volt elhagyni Bácskát és Baranyát. Közben azonban nehézségek merültek fel a Független Horvát Állam és a megszállt Szerbia német katonai hatóságaival, mert ezek nem voltak hajlandók minden kiutasítottat befogadni. Ezáltal a volt telepesek egy részét a nyugat-magyarországi sárvári táborba szállították, ahol közülük — az utólag megállapított pontos adatok szerint — a háború folyamán 8027-en meghaltak.⁹

Ismeretes, hogy a királyi Jugoszlávia időszakában Bácska területén az önkéntesek zárt telepein kb. 53 000 kataszteri hold földet osztottak ki. Ezek helyére a Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 1941 májusában, de a következő hónapokban is Bukovinából 3806 székely (csángó) családot telepített le, vagyis összesen 15 593 személyt. Bosznia területéről (Brčko és Bijelina) környékéről 481 magyar családot telepítettek vissza, de az ún. anyaország területéről is számos, az első világháborúban érdemeket szerzett és kitüntetett egyént letelepítettek Bácskába, családostul. A letelepülők átlagban 8 kataszteri hold földet kaptak, megfelelő gazdasági felszereléssel együtt, aránylag kedvező feltételek mellett, hosszú távú lefizetésre.¹⁰ Itt kell megjegyezni, hogy a bácskai földigénylők ügyének rendezésére a katonai közigazgatás alatt úgyszólván semmilyen intézkedés sem történt. Később a polgári közigazgatás bevezetése után kb. 11 000, főleg magyar családnak juttattak családonként néhány hold földet. A juttatás feltételei azonban kedvezőtlenebbek voltak. A megszálló hatóságok ugyanis a bácskai földbirtokosok kártalanítását tartották elsődleges feladatuknak, akiket a jugoszláv agrárreform idején károsodás ért. Mindezen intézkedések együtt jártak a demagóg, hamis nemzeti jelszavak hangoztatásával és a kezdettől alkalmazott magyarosító törekvésekkel. Ezeknek a politikai törekvéseknek szervezeti formája a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség volt, amely a látszólagos művelődési tevékenység leple alatt a fasiszta ideológia térhódítását tűzte programjába.¹¹

A gazdasági helyzet Bácskában és Baranyában állandóan rosszabbodott. Hiány volt úgyszólván minden közszükségleti cikkből, s számos cikkre bevezették az ésszerű ellátást, vagyis a jegyrendszert.

A közigazgatási helyzetet Bácskában és Baranyában Magyarország hadbalépésén kívül az is súlyosbította, hogy a „nagy német szövetség-

ges” Bácska és Baranya birtokba vevéséért busás árat fizettetett, mert a külön államközi egyezmény értelmében a mezőgazdasági terményfeleslegek jelentős részét ezekről a területekről Németországnak kellett szállítani, igen kedvezőtlen feltételek mellett.

Bánátnak a német megszállás kezdetén majdnem 600 000 lakosa volt. A szerbek és horvátok összlétszáma 225 000, a németeké 120 000 a magyaroké 95 000, a románoké pedig 62 000 volt. Ezenkívül még 18 000 szlovákot, 4600 cigányt, 4000 zsidót, 3500 orosz és 2500 cseh nemzetiségi egyént tartottak nyilván, de szórványosan éltek még ezen a területen más nemzetiségűek is.¹² Az elnemzetlenítő megszálló politika ebben a földrajzi térségben is teljes egészében kifejezésre jutott. A német népcsoport politikai és gazdasági hatalma úgyszólván kizárólagos volt. A megszálló katonai helyőrségeken kívül a német népcsoport kb. 4000 főnyi fegyveres erővel rendelkezett, amely rendfenntartó szolgálatot végzett. A többi népek: magyarok, szerbek, szlovákok, románok stb jogi helyzete tehát a másodrangú polgárok státusával volt egyenlő. Lényeges különbség a magyarság helyzetében sem volt, bár ellene — kivéve a népfelszabadító harcban résztvevőket — nem végeztek tömeges megtorló intézkedéseket. Így a bánáti magyarság kezdettől fogva részt vett a népfelszabadító mozgalomban. A többség a német megszálló hatóságokkal szemben meglehetősen passzívan viselkedett. A polgárság egy része kezdetben a Magyarországhoz való csatlakozásban reménykedett, és ennek érdekében aláírásgyűjtés is kezdődött. Ez az akció azonban hamarosan megszűnt, mivel a bánáti magyarság értesült a Bácskában uralkodó politikai és gazdasági helyzetről, ezért érdeklődése is nagymértékben csökkent. A rendelkezésünkre álló adatokból azonban kitűnik, hogy a bánáti magyarok közül elenyészően csekély azoknak a száma, akik nyíltan a megszállók szolgálatába álltak.

Bánátban is egyébként még a népfelszabadító harc megindulása előtt megkezdődtek a tömeges adminisztratív intézkedések a szerb lakosság, valamint a zsidó polgárok ellen. Gyűjtőtáborok létesültek Petrovgrádnál, Pancsovánál és más helyeken is. Így például a petrovgrádi táborba hurcolták a bánáti zsidók nagy részét. A szerb lakosság közül az első letartóztatások főleg a nemzeti beállítottságú egyéneket érték, akik a háború előtt tagjai voltak a csetnik és más nemzeti szervezeteknek.¹³

Hasonló volt a helyzet a Független Horvát Államhoz tartozó Szerémségben is. Bár a háború előtt az usztasa mozgalomnak ezen a területen nem volt gyökere. A megszállás kezdetén egyes, főleg horvátlakta községekben sikerült usztasa szervezeteket létesíteni. Kezdetben ugyanis a horvát nép is illúziókat táplált az új rendszer iránt. Ezeknek a szervezeteknek a helyi vezetőségeken kívül járasonként felsőbb fokú vezetőségeik is voltak a szervezetek tevékenységének egységessé tétele érdekében. Külön figyelmet fordítottak a nők és az ifjúság szervezésére is.¹⁴ Az usztasa szervezeteknek fegyveres egységeik is voltak, amelyek a horvát honvédséget (domobranstvo), továbbá a csendőrséget és rendőrséget támogatták a közbiztonság és a fennálló rendszer védelmében.

Szerémségben is kiváltságos helyzetben voltak a német népcsoport tagjai. Ideiglenes-jogi helyzetüket a Független Horvát Állam területén az 1941. június 21-én meghozott törvény szabályozta. Bár az említett törvényben a német népcsoporttal elismertették a horvát állam szuverén jogát, lényegében önálló politikai tevékenységüket és gazdasági eljárásaikat mi sem gátolta, s a Harmadik Birodalomhoz tartozóknak érezték magukat. A szerémségi németeknek ugyancsak voltak fegyveres egységeik (Deutsche Jugend, Deutsche Mannschaft). Később minden német lakosú községben megszervezték a Heimat-Wachot is, melyek a többi fegyveres erőkkel együtt a német lakosságot védelmezték a partizánok támadásaitól. Egyébként Szerémséget a Független Horvát Állam vezetői az ország éléskamrájának tekintették, a németek és balkáni csapataik pedig gabonaellátó központnak. Ezért ebben a vonatkozásban is az uszதாக és a németek ellentétei állandósultak.¹⁵

A tervszerű terrorintézkedések elsősorban a szerb lakosságot és a zsidó polgárokat sújtották, de természetesen hátrányosak voltak a többi itt élő népre (szlovák, ruszin, cigány) is.

Szerémségnek a megszállás kezdetén kb. 400 000 lakosa volt. Az 1931-es összeírás szerint ezen a területen 267 688 szerb és horvát nemzetiségű lakost vettek nyilvántartásba. Ugyanakkor a német lakosság összlétszáma 57 726, a magyaroké 19 399, egyéb szlávok (szlovákok, ruszinok) 19 644, a többit pedig a zsidók és cigányok képezték.¹⁶

A megszállók terrorja a zsidó polgárok üldözésével kezdődött. Az első törvényeknek nevezett intézkedések a zsidó polgárokat minden emberi joguktól megfosztották. Ezáltal „jogalapot” készítettek későbbi kiirtásukra. Így a mintegy 2000 szerémségi zsidó polgár közül a felszabadulást csak 200 érte meg.¹⁷

A szerémségi szerb lakosság elleni terrorintézkedések egy részét kezdettől fogva valamilyen törvényes formák közé igyekeztek rejteni. Törvény tiltotta a cirill-ábécé használatát, a cirillbetűs feliratokat. Nyugat-Szerémség legtöbb helységében a szerbek és a zsidók nem látogathatták a nyilvános helyeket, piacra csak 10 óra után mehettek stb. Ezenkívül 1941 áprilisától kezdve s a következő hónapokban is tömeges letartóztatásokat végeztek Mitrovicán, Ilokon, Šidben, Vukováron, Rumán, Sremski Karlovciban, Maradékon, Prnjavorban és más helyeken is. A Kelet-Szerémségben letartóztatottakat Rumában és Mitrovicán, a Nyugat-Szerémségből elhurcoltakat pedig Vinkovcin tartották fogva, sőt egyes csoportokat Eszékre a katonai börtönbe irányítottak. A rumai Skopalov-ház és a mitrovicai Fleustmann-ház, valamint a többi börtön már a népfelszabadító háború előtt is elretentő példaként szerepelt a szerémségi lakosság megfélemlítésében.

A Független Horvát Állam és Németország külön egyezményt kötöttek a szerémségi telepítési akcióról. Ennek értelmében Kelet-Szerémségben németek, Nyugat-Szerémségben pedig horvát családok fokozatos telepítését tervezték. Ezért még 1941 májusában rendeletet adtak ki, hogy mindazok a szerb nemzetiségű polgárok, akik 1918 után tele-

pedtek le Szerémségben, családjukkal együtt mielőbb kötelesek elhagyni ezt a területet. Feljegyzéseink vannak arról, hogy a szerb telepesek kiűzését főleg a szerémségi németek végezték, a német fegyveres erők segítségével, amelyek némely helyekre harckocsikkal érkeztek az esetleges ellenállás letörésére.¹⁸ Ugyanakkor Nyugat-Szerémségben a telepesek elleni akciókat az usztasa hatóságok ugyancsak fegyveres erők igénybevételével szervezték meg. A rendelet értelmében a kiűzött telepesek családonként egy kocsi élelmet és lakásberendezést, továbbá két lovat és egy tehenet vihettek magukkal. A kitelepítettek nagy részét Szerbiába költöztették. A Szerémségben maradt vagyonuk pedig állami tulajdonba ment át. A kitelepítettek helyébe az akkori Horvátország más területeiről horvát telepesek érkeztek.¹⁹

A szerémségi szerb lakosság iránti terror kifejezésre jutott a szerb nemzetiségű tisztviselők általános elbocsájtásában is. Így pl. számtalan nyugdíj előtt álló egyén is máról holnapra az utcára került. Ha esetleg akadtak olyan szerbek, akiket valamilyen kevésbé fontos munkahelyen megtűrték, tőlük a katolikus hitre való áttérést követelték. Mivel erre a lépésre úgyszólván senki sem szánta rá magát, szerb nemzetiségű tisztviselő Szerémségben nem is maradt.²⁰ Az usztasa hatóságok terrorja nem kímélte meg a pravoszláv papságot sem. A papok egy része a terror elől már a szerb telepesek távozása idején Szerbiába menekült. A többiek maradtak és a helyzet javulásában reménykedtek. Csakhogy ez nem következett be, hanem 1941 júliusában a szerémségi pravoszláv papok jó részét ugyancsak gyűjtőtáborba hurcolták, majd pedig hamarosan Szerbiába dobták át őket.

1941 őszén az usztasa hatóságok megkezdték a szerémségi szerb lakosság átkeresztelési tervének megvalósítását. Főleg a parasztság áttérítésére gondoltak, arra számítva, hogy ezek jobban „földhöz” vannak kötve, és így könnyebben megnyerhetők. A polgári réteg és értelmiség képviselőinek még ettől is rosszabb sorsot szántak, azért átkeresztelésüket sem tervezték. Az usztasa hatóságoknak ehhez az akcióhoz sikerült megnyerniük a horvátországi katolikus egyház hozzájárulását is. A szerb lakosságú falvakban röpiratokban szólították fel a szerb lakosságot, hogy térjen át a katolikus vallásra, mert csak úgy lesz biztosítva jövője. Ezeket a terveket azonban nem valósíthatták meg.²¹

Jegyzetek

- ¹ A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870—1950. Újvidék, 1969., 65—79.
- ² Mírnic József: Sistem fašističke okupacije u Bačkoj i Baranji. Zbornik Matice Srpske, 35. füzet, 1963., 4. oldal
- ³ Vég Sándor: Pripréme za ustanak i partizanski odredi u Banatu 1941. godine. Vojvodina 1941. Novi Sad, 1967., 7—59.
- ⁴ Petar Vukelić: Okupaciona vlast i sistem nacionalne diskriminacije u

Sremu za vreme „Nezavisne Države Hrvatske”. Zbornik za društvene nauke, 35. füzet, 1963., 105—106.

- ⁵ Vég Sándor: i. m. 9. oldal
- ⁶ Vég Sándor: i. m. 10. oldal
- ⁷ Mirnics József: i. m. 7—8. oldal
- ⁸ Petar Vukelić: i. m. 107—110. oldal
- ⁹ Mirnics József: i. m. 11. oldal
- ¹⁰ Délvidék, 1942. november 10-i száma; Délvidéki Szemle, II. évfolyam, 8. szám, 1943., Falhelyi Ferenc: Baranya, Bácska, Bánát nemzetiségi képe
- ¹¹ Mirnics József: i. m. 12—13. oldal
- ¹² Vég Sándor: i. m. 7—59. oldal
- ¹³ Vég Sándor: i. m. 7—59. oldal
- ¹⁴ Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum Levéltári osztály 3390/b szám, 75., 76. és 77. oldal
- ¹⁵ Petar Vukelić: i. m. 111—115. oldal
- ¹⁶ Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum, Levéltári Osztály, 33903/b szám, 4. oldal
- ¹⁷ Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum, Levéltári Osztály, 33903/b sz. 27. oldal
- ¹⁸ Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum, Levéltári Osztály, 14805. szám
- ¹⁹ Petar Vukelić: i. m. 120. oldal
- ²⁰ Petar Vukelić: i. m. 120—121. oldal
- ²¹ Petar Vukelić: i. m. 121—126. oldal